

Alfred Denker

Onderweg in Zijn en Tijd

Inleiding in het leven en werk van
MARTIN HEIDEGGER

DAMON

Inhoud

Voorwoord	7
Waarom nog steeds Heidegger?	
Hoofdstuk 1	20
Zoals je begon, zul je blijven	
Hoofdstuk 2	47
Op zoek naar zichzelf	
Hoofdstuk 3	79
Filosofie: tussen wereldbeschouwing en ideologie	
Hoofdstuk 4	115
De verwerking van het verleden en nieuwe vooruitzichten	
Hoofdstuk 5	148
Denken, beeldende kunst en dichtkunst	
Hoofdstuk 6	176
Nabij het geheim	
Noten	211
Tijdslijn	228
Verklarende woordenlijst Nederlands – Duits	230
Bibliografie	251
Personenregister	253
Verantwoording bij de foto's	256
Over de auteur	259

Voorwoord

Waarom nog steeds Heidegger?

Waarom nog steeds Heidegger? Met deze vraag wordt iedereen die zich intensief met het leven en werk van Martin Heidegger bezighoudt, telkens weer geconfronteerd. Waarom nu juist Heidegger en niet Lévinas of Gadamer? Heidegger is toch die nazi-filosof? Volgens Emmanuel Faye zouden zijn geschriften moeten worden verwijderd uit filosofische bibliotheken en als nazi-literatuur gekenmerkt moeten worden.¹ Was Heidegger slechts een filosofische goochelaar en nieuwe keizer zonder kleren? Was hij eigenlijk als mens niet een miezerig en misselijkmakend mannetje? Bewijzen de recent gepubliceerde *Zwarte Schriften*² niet definitief dat zijn filosofie door nazisme en antisemitisme is aangetast? Voor het grote publiek is het beeld van Heidegger als misschien wel de belangrijkste denker van de 20ste eeuw omgeslagen in dat van een onsympathieke man en een filosofische charlatan met nazisymphatieën en antisemitische waanbeelden. De analytische filosofie viert ondertussen haar triomf en de metafysica wordt samen met de lange traditie van het Europese denken als achterhaald en ouderwets – of zelfs als zinloos – aan de kant geschoven. In Duitsland betekent belangstelling voor het denken van Heidegger academische zelfmoord; en het is vrijwel onmogelijk om nog een filosofische faculteit te vinden waar de klassieke Duitse filosofie van Leibniz tot Nietzsche in het onderwijs en onderzoek een grote rol speelt. Nederland en België kennen een lange en nog altijd levendige traditie van fenomenologisch onderzoek, naast Heidegger vooral ook Husserl. Maar ook bij ons wordt de invloed van de analytische filosofie steeds groter. Het is daarom hoog tijd een tegengeluid te laten horen en te laten zien waarom Heidegger en zijn werk nog steeds van belang zijn.

Een geruststellende gedachte zou eventueel kunnen zijn dat Martin Heidegger en zijn werk, omdat zijn denken tegen de tijdgeest ingaat, altijd al problematisch en aanstootgevend geweest zijn. Sinds Socrates is het een, of misschien wel dé opgave van de filoso-

fie om tegen de tijdgeest in te gaan en die vragen te stellen, die we liever onbesproken zouden willen laten. De filosoof trekt alles in twijfel. En hij is zich ervan bewust dat hij niets weet – in elk geval vooralsnog. Maar het is moeilijk om te volharden in onwetendheid en voor de meeste mensen is het zelfs onverdraagbaar. Wie wil er nu niet probleemloos van het leven genieten, samen met zijn gezin in een prettig huisje wonen en met zijn geliefde, vrienden en familie zijn dagen doorbrengen? Het huisje-boompje-beestje-syndroom is wijdverspreid en vaak een ideaal waar we naar streven zonder erbij na te denken, vermoedelijk omdat het zo vanzelfsprekend is. We denken, spreken, leven en doen zoals men dat nu eenmaal doet en willen wat iedereen wil. Daarom staan we in de rij als er een nieuwe iPhone of het nieuwste computerspel verkocht worden.

Het is de taak van de filosofie om nu precies vragen te stellen bij deze door iedereen geaccepteerde vanzelfsprekendheid. We zien de wereld stomweg zoals we geacht worden haar te zien. “Normale” mensen denken er niet over na of we de wereld niet op een andere manier zouden kunnen beleven en interpreteren. Het dagelijks leven is al moeilijk genoeg. De filosoof daarentegen gaat, als hij zijn vak verstaat, op zoek naar de grenzen van deze vanzelfsprekendheid en probeert, indien mogelijk, deze grenzen zichtbaar te maken. In deze denkbeweging voltrekt hij zijn leven in en uit vrijheid. Filosoferen betekent allereerst vragen, om zich vervolgens in en door dit vragen te bevrijden van alles, wat vanzelfsprekend is en zo ten slotte in deze beangstigende en onheilspellende vrijheid thuis te komen.

In dit boek zal ik proberen om Martin Heidegger op zijn denk- en levensweg te volgen. Zo zullen we niet alleen de mens Heidegger beter leren kennen, maar ook in zijn filosofische werk ingeleid worden. Zoals Bernhard Welte het zo treffend formuleerde, was Heidegger “de grootste zoeker van de 20ste eeuw”.³ Vragen en zoeken naar antwoorden is precies dat, wat we vooral van Heidegger kunnen leren. En wanneer we leren om op de juiste manier vragen te stellen, dan kunnen we ons ook bevrijden van onze alledaagse vanzelfsprekendheden. Vrij zijn betekent ook onze eigen eindig-

heid begrijpen. Alleen een eindig wezen kan vrij zijn. En alleen een wezen dat zich van zijn vrijheid bewust is, heeft een vrije keuze.

De inleiding in het denken van een filosoof zou eigenlijk ook altijd een door het werk heen leiden moeten zijn: een door het werk heen leiden. Door het navolgen van de denkbeweging willen en zullen we zelf leren denken. Echter, wanneer we beginnen zelf te denken laten we het denken van de filosoof achter ons en bevrijden we ons ervan. Een principieel en moeilijk oplosbaar probleem waarvoor elke inleiding zich gesteld ziet, is het complexe karakter van het wijsgerig denken. Wanneer we het teveel vereenvoudigen, schiet de inleiding aan haar doel voorbij. Verliest de inleiding zich daarentegen teveel in filosofische terminologie, dan zal ze haar lezers onderweg verliezen.

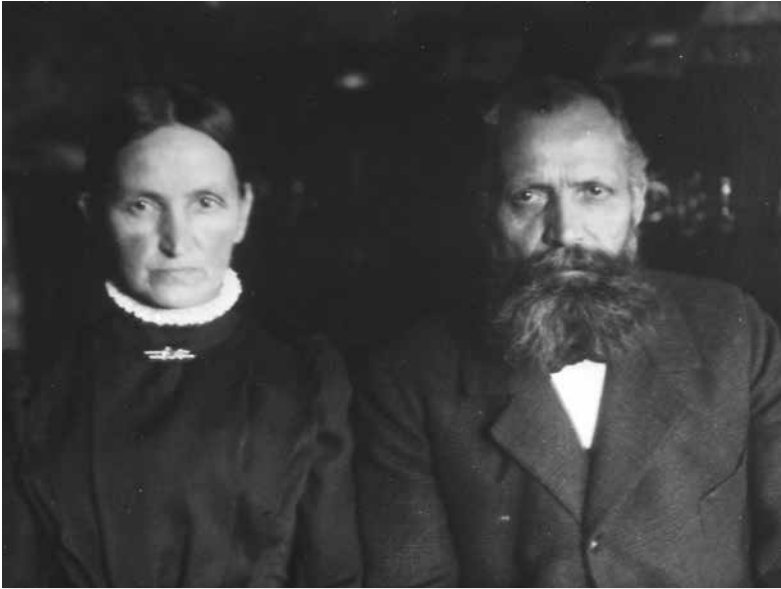
Op Heideggers denkweg kunnen we grofweg twee fasen onderscheiden. De eerste loopt van 1909 tot en met 1945. In deze tijd leidde hij het leven van een universiteitsprofessor en maakte hij in zijn geschriften en colleges gebruik van het filosofische vakjargon.⁴ Bijna al zijn colleges zijn uiteenzettingen van de grote denkers uit de geschiedenis van de filosofie zoals Plato, Aristoteles, Augustinus, Thomas van Aquino, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel en Nietzsche. De tweede fase begint na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Dan wordt hij vanwege zijn rectoraat en sympathie voor het nationaalsocialisme van de universiteit verbannen. Alhoewel hij in 1949 gerehabiliteerd werd, heeft hij nauwelijks nog lesgegeven aan de universiteit. In plaats daarvan hield hij vaak voordrachten voor een niet-academisch publiek, waarbij hij zijn gedachten ontwikkelde vanuit de spreektaal om zo zijn toehoorders, die niet filosofisch geschoold waren, een denkervaring te laten maken. In dit opzicht is zijn latere werk toegankelijker dan bijvoorbeeld zijn hoofdwerk *Zijn en Tijd*.

Martin Heidegger was een eenvoudige en meestal vriendelijke man. Toch had hij een gecompliceerd karakter – een mengeling van teruggetrokkenheid, trots, eigengereidheid, achterdocht, be-

wie ik ben, kan alleen door een doorlopende filosofische verdieping opgelost worden. Deze verdieping is eigenlijk de poging om, in plaats van ons op onze ontwerpen vast te leggen, te proberen ons ook daarvan weer te bevrijden. Dit streven naar openheid, naar een verbreding van onze horizon en naar een overschrijding van de grenzen van onze eindigheid noemt Heidegger gelatenheid (*Gelassenheit*). In de gelatenheid proberen we het zijn vrij te laten zijn zodat het zich aan ons kan openbaren zoals het is. De eenvoud van de gelatenheid is tegelijk de rijkdom van onze existentie, omdat zij ons laat zijn, wie we kunnen zijn. Heideggers filosofie is de voortdurende poging om telkens weer de grenzen en beperkingen van ons bestaan te ontdekken en ons te wijzen op de mogelijkheden van de transcendentie en de bevrijding. Hij is er zich als bijna geen andere filosoof van bewust dat de filosofie zich alleen aan haar bron, de verwondering, kan laven.

Er is, zoals we later zullen zien, niet alleen het rekenende denken van de wetenschap, maar ook het bezinnelijke denken van de filosofie. De taal bestaat niet alleen als informatiesysteem, maar ook als dichtkunst. Er is niet alleen de macht van het geld, maar ook de overgave van de liefde. Op het spoor van Heideggers denkweg leren we ons open te stellen voor het geheim van het menselijk leven. De betekenis van zijn denken is dat hij het ons telkens weer mogelijk maakt nieuwe vragen te stellen en de grenzen van ons bestaan te overschrijden.

Dit boek bestaat uit zes hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk volgen we Heidegger van het begin van zijn levens- en denkweg tot zijn zogenaamde “breuk met het systeem van katholicisme” in januari 1919. Het tweede hoofdstuk is vooral aan Heideggers belangrijkste werk *Zijn en Tijd* gewijd. In het derde hoofdstuk staan Heideggers verhouding tot het nationaalsocialisme, zijn rectoraat en zijn filosofisch-politieke opvattingen centraal. Ook de *Zwarte Schriften*, die hij van het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw heeft geschreven, komen hierbij ter sprake, evenals de vraag naar het al of niet vermeende antisemitisme van Heidegger. Hoofdstuk vier beschrijft de eerste jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog,

De ouders van Martin Heidegger: Johanna Kempf en Friedrich Heidegger

Heideggers leerverbod en zijn zoeken naar een ander publiek – hij was geen universiteitsprofessor meer – en het nieuwe begin op zijn denkweg. In hoofdstuk vijf volgen we Heideggers denkweg aan de hand van zijn denken over de beeldende kunst de dichtkunst. Hierbij ga ik uitgebreid in op zijn beroemde voordracht van 1935 “De oorsprong van het kunstwerk” en zijn interpretaties van gedichten van Hölderlin en Trakl. Het laatste hoofdstuk beschrijft Heideggers levens- en denkweg vanaf het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw tot zijn dood. Het zwaartepunt ligt hierbij op de verdere ontwikkeling van zijn denken.

Ik bedank Prof. Dr. Dr. Holger Zaborowski voor zijn vriendschap en onze vele gesprekken over het leven en werk van Martin Heidegger in de laatste 20 jaar. Jenny van de Laar, John van Gortel en Uitgeverij Damon bedank ik zowel voor hun geduld als de lange samenwerking. Ten slotte bedank ik mijn vrouw Elena voor alles, wat zij mij heeft gegeven.

Hoofdstuk I

Zoals je begon, zul je blijven

Voor Martin Heidegger was, zoals voor alle belangrijke denkers, de ontdekking van de filosofie de beslissende gebeurtenis, die alle aspecten van zijn leven zou beheersen. Heidegger heeft zijn leven als een denkweg ervaren en vormgegeven. Het verkrijgen van de universitaire lesbevoegdheid heeft hij als voormalig seminarist letterlijk als een priesterwijding ervaren.¹ Al als privédocent² beschouwde hij de opvoeding van de jeugd als zijn belangrijkste taak. Heidegger was zonder overdrijving geboren om filosoof te worden en alles wat hij in zijn leven deed, stond in dienst van deze roeping. Ook al was hij decennialang als professor aan de universiteit verbonden, toch zou de filosofie voor hem nooit een pure broodwinning worden. Hij leefde, wat hij dacht, en hij doordacht, wat hij meemaakte. Maar zoals alle mensen is hij ook klein begonnen. Hij groeide op in een klein afgelegen stadje in Zuid-Duitsland, Meßkirch. De beroemdste zonen van de streek waren de Weense hofpredikant Abraham a Santa Clara die op 2 juli 1644 in Kreenheinstetten als Johann Ulrich Megerle ter wereld kwam – hij bezocht in Meßkirch de lagere school – en de vroeg-romantische componist Conradin Kreutzer, die op 22 november 1780 in Meßkirch geboren werd. De op 1 april 1872 in Meßkirch geboren Conrad Gröber was – toen Heidegger geboren werd – 17 jaar oud en leerling van het gymnasium in Konstanz dat Heidegger later ook zou bezoeken. Hij zou later aartsbisschop van Freiburg worden.

Martin Heidegger werd op 26 september 1889 in Meßkirch geboren. Zijn vader Friedrich Heidegger was koster en tonnenmaker.³ Op 9 augustus 1887 was hij met Johanna Kempf getrouwd. Zij stamde af van de zogenaamde ‘Lochboerderij’ in het nabijgelegen dorp Göggingen dat al eeuwenlang in het bezit van haar familie was.⁴ Op 12 november 1891 werd Heideggers zus Maria geboren en op 6 februari 1894 zijn broer Fritz. Op grond van de spaarzame

anekdotes van Martin en Fritz over hun jeugd wordt duidelijk dat hun jeugd onbezorgd en gelukkig was.⁵ Heideggers ouders waren hardwerkende, serieuze en gelovige mensen. Vader Heidegger hulde zich meestal in stilzwijgen en bracht zijn tijd het liefste in zijn werkplaats door. Hier zocht de kleine Martin hem vaak op. De geordende werkplaats met de verschillende gereedschappen vond hij buitengewoon fascinerend. Hij hielp zijn vader niet alleen in zijn werkplaats en bij het halen van hout uit het bos, maar ook bij het luiden van de kerkklokken. De kleine Martin en zijn vrienden imiteerden het leven van de volwassenen. Zij hielden ‘missen’. Heideggers zuster Marie leek op haar moeder. Zijn moeder, die altijd opgewekt was en in het dagelijks leven overal de goddelijke voorziening ontdekte, was het centrum van zijn wereld. Zij was goed geluimd, kletste graag met haar buurvrouwen, maar zij hield ook van zinvolle gesprekken. Het kerkaltaar werd door haar altijd met bloemen versierd. Zij zei vaak dat het leven goed was geregeld, omdat men zich altijd wel op iets kon verheugen. Met hulp van Gods genade was alles in het leven gemakkelijk te dragen. Samen maakten ze, toen Martin vijf was, voor het eerst een pelgrimstocht naar het in de Donauvallei gelegen klooster Beuron. Tot het bezit van het klooster behoorde ook het zogenaamde ‘Donauhuis’, waar de schaapherders woonden en op 28 november 1700 Andreas Heidegger, een voorvader van Heidegger, geboren werd. “Misschien moest Hölderlin, de dichter, tot het bepaalde lot worden voor een denker, wiens grootvader in de tijd van het ontstaan van de *Ister*-hymne en het gedicht *Andenken* volgens de oorkonde *in ovili* (in de schaapstal van een melkerij), die in het hogere Donauald aan de oevers van de rivier onder de kliffen, geboren werd.”⁶

Meßkirch werd in de 7de of 8ste eeuw gesticht door het klooster Reichenau als pleisterplaats voor het zendingswerk. Halverwege de 13de eeuw verkreeg het plaatsje stadsrechten. In 1351 kwam Meßkirch in het bezit van de graven van Zimmern. Zij bouwden het slot en de in laatgotische stijl gebouwde stadskerk, die in 1526 voltooid werd en gewijd was aan Sint-Maarten, de schutpatroon van de stad. Van de elf prachtige altaarschilderijen die de “Meester van

Meßkirch” vervaardigde, is tegenwoordig alleen nog het schilderij van het hoogaltaar “De aanbidding van de Drie Koningen” in de kerk te bewonderen. In 1627 namen de vorsten van Fürstenberg de heerschappij over de stad over. Tussen 1770 en 1776 werd de Sint-Maartenskerk in barokstijl gerenoveerd. In 1870 werd Meßkirch aan het spoorwegnet aangesloten; maar de hoogtijdagen van de stad waren toen al voorbij. Een gebeurtenis, die van invloed is geweest op het leven en denken van Heidegger, is de cultuurstrijd tussen rooms-katholieken en oudkatholieken. In 1875 besloot de regering van Baden dat de oudkatholieken ook gebruik mochten maken van de Sint-Maartenskerk. Voor de rooms-katholieken was dit onacceptabel en zij verhuisden naar een noodkerk, die met behulp van de monniken uit Beuron ingericht en beschilderd werd. Hier werd Martin Heidegger gedoopt. Tegen het einde van de 19de eeuw liep het aantal oudkatholieken sterk terug en werd de kerk teruggegeven aan de rooms-katholieken. Omdat de oudkatholieke koster de sleutel niet aan zijn rooms-katholieke collega, de vader van Heidegger, wilde geven, gaf hij deze aan de 6-jarige Martin, toen hij hem op straat tegenkwam.⁷

Onder zijn schoolkameraden was Heidegger de *primus inter pares*, omdat hij van zijn vader vaak de jongens mocht uitkiezen die konden helpen bij het luiden van de kerkklokken. De latere burgemeester van Meßkirch, Karl Fischer, was zijn beste vriend, ook al was hij oudkatholiek. Voor de jongens speelde dat verschil geen rol meer. Ook Heideggers ouders hadden er geen problemen mee, wat betekent dat ook de oudere generatie de strijdbijl wilde begraven.

In zijn kindertijd bracht Heidegger vaak zijn vakanties door bij zijn familie van moederszijde. Zijn tante Gertrud was getrouwd met Jakob Vetter, de leraar van de dorpschool. Aan het dorps-schoolhuis bewaarde Heidegger de beste herinneringen: “Het dorps-schoolhuis in Göggingen – met de goed onderhouden grote tuin, met de opgeruimde kamers en de witte keuken. Dat was niet alleen maar een gebouw waarin de dorpskinderen les kregen, het was dat, wat een echt schoolhuis zou moeten zijn: het werkzame

Tijdslijn

- 1889 Geboren op 26 september in Meßkirch als zoon van de tonnenmaker en koster Friedrich Heidegger en Johanna Heidegger, geboren Kempf
- 1903–06 Leerling van het gymnasium in Konstanz
- 1906–09 Leerling van het gymnasium in Freiburg
- 1909–11 Studie van theologie en filosofie in Freiburg
- 1911 Beëindiging van de theologiestudie en daarmee het einde van het beoogde priesterschap
- 1911–13 Studie van de filosofie, geestes- en natuurwetenschappen in Freiburg
- 1913 Promotie bij Arthur Schneider
- 1915 Habilitatie bij Heinrich Rickert
- 1915–18 Militaire dienst (Postcensuur in Freiburg en meteorologische dienst aan het front)
- 1917 Huwelijk met Elfride Petri
- 1919–23 Privédocent en assistent van Edmund Husserl aan de Universiteit van Freiburg
- 1919 Geboorte van Jörg
- 1920 Geboorte van Hermann
- 1922 Bouw van de hut in Todtnauberg/Schwarzwald
- 1923–28 Benoeming als professor aan de Universiteit van Marburg
- 1928 Benoeming aan de Universiteit van Freiburg als opvolger van Husserl
- 1933 Op 21 april tot rector van de Universiteit van Freiburg gekozen
- 1934 Heidegger stelt het ambt van rector weer ter beschikking
- 1935–42 Lid van het wetenschappelijk comité van de historisch-kritische uitgave van de werken van Nietzsche door het Nietzsche-Archief in Weimar

Verklarende woordenlijst Nederlands-Duits

aanduiding, formele (*Anzeige, formale*)

Het sleutelbegrip van Heideggers fenomenologische methode is de formele aanduiding. Deze laat ons niet zien wat een voltrekkingsstructuur van het erzijn is, maar duidt aan, waar we deze structuur in ons eigen erzijn kunnen vinden. De formele aanduiding is formeel, omdat zij van elke concrete inhoud abstraheert. Wat hij zichtbaar wil maken, is de levende relatie tot het gegeven zijnde dat zelf nogmaals ervaren moet worden in zijn concrete voltrekking.

aanwezigheid (*Anwesen*)

Aanwezigheid is het kruispunt van tijd en ruimte. ‘In aanwezigheid van’ betekent ‘in het bijzijn van’ en is een ruimtelijke bepaling. Dat, wat aanwezig is, is dat, wat er nu is en daarmee een bepaling van de tijd.

aarde (*Erde*)

In de jaren 1930 introduceert Heidegger de term aarde. De aarde is als het onbepaalde, donkere en vormloze dat, wat door de wereld als ordeningsprincipe en vorm zichtbaar gemaakt wordt. De verhouding tussen aarde en wereld is een strijd die telkens opnieuw gevoerd moet worden. In zijn latere duiding van het “er” als het kwadraat vormen aarde en hemel en sterfelijken en onsterfelijken een spiegelspel waarbij ze alle vier elkaar spiegelen.

aardsheid (*Bodenständigkeit*)

Aardsheid is de formele aanduiding waarmee Heidegger naar de wortels en het geworteld zijn van het Dasein en fenomenen verwijst. Ons Dasein kan alleen tot volle bloei komen, wanneer we geworteld zijn in een thuisstreek.

angst (*Angst*)

Wat angst werkelijk is, kan niet vanuit een gedistantieerde beschouwing beschreven worden, maar alleen vanuit de concrete situatie zelf, waarin de angst ons als een onvermijdbare stemming overvalt en daardoor ons erzijn als geheel bepaalt. Angst ervaren in de confrontatie met ons ten-dode-zijn als de onmogelijke mogelijkheid van ons niet langer bestaan. In *Wat is Metafysica?* beschrijft Heidegger de angst als de ervaring van het niets dat al het zijnde nietig, d.w.z. eindig en vergankelijk maakt.

belevenis (*Erlebnis*)

De belevenis is het beleven van iets, wat ons in ons leven aangaat. Eenvoudig voorbeelden zijn het religieuze beleven van de aanwezigheid Gods en het beleven van kunstwerk dat ons emotioneel raakt. Kennis is daarentegen objectief en heeft geen relatie tot wie we zelf zijn.

bevindelijkheid (*Befindlichkeit*)

De bevindelijkheid is de wijze waarop het erzijn zich in z'n zijn bevindt zoals bijvoorbeeld angst, verveling, verwondering.

bezinning (*Besinnung*)

Bezinning is de vorm van denken die de zin van iets naspeurt. Heidegger onderscheidt het bezinnelijke denken dat naar de zin van zijn speurt en het rekenende denken dat alles wil berekenen.

bezorgen (*besorgen*)

Het bezorgen is onze verhouding tot al het zijnde dat we voor ons leven kunnen gebruiken. Het zijnde wordt zo als tuig door ons ontdekt. We bezorgen ons voedsel, gebruiksvoorwerpen en werktuigen.

denken, bezinnelijke (*besinnliches Denken*)

Heidegger maakt een onderscheid tussen twee vormen van denken: het bezinnelijke en het rekenende denken. Het bezinnelijke denken speurt de zin van zijn, die zich in het geheel van zijnde